

PÅ POST I ÖSTER

Av Sven Ulric Palme

I slutet av februari år 1784 åstadkom postmästaren i Lill-Abborrfors i Finland Samuel Enander en sensation i Sveriges politiska liv. Han skickade hem en rapport¹ om rykten som gick längs gränsen mot Ryssland, och det var inget ovanligt att han gjorde, det hörde till hans postmästaresysslor. Men rapportens innehåll var ytterst uppseendeväckande. Ryktet gick alltså att Gustav III förhandlade med ryska kejsarinnan Katarina II om att överlämna Finland till Ryssland mot att Katarina i stället såg till att Sverige fick Norge som kompensation.

Men inte bara det. Detta rykte hade utlöst vilda spekulationer bland den finska allmänheten och alldeles särskilt bland dem som hade det bättre ställt, ägde hus och jord. De undrade om Finland skulle helt inlemmas i det ryska riket eller om det skulle få bli ett självständigt furstendöme med egna lagar och ämbetsmän. Om det fick förbli självständigt, fastän lagt under ryska spiran, hur skulle det då bli möjligt att upprätthålla detta oberoende? Trots befolkningsökning och förbättrad ekonomi under de senaste decennierna var Finland i alla fall ekonomiskt svagt. Hur skulle det kunna orka underhålla egna ämbetsmän och en egen militär?

Sådana rykten gick alltså 25 år före den dag då den ryska erövringen under 1808 – 1809 års krig ryckte lös Finland från Sverige och gjorde det till ett självständigt furstendöme under tsarens välde, så som man spekulerat om den gången. Den skarpsynte postmästaren visste besked om varför de mer förmögna i Finland var rädda: en rysk erövring, ett inlemmande i Ryssland, skulle leda till minskad efterfrågan på jord och sjunkande jordpriser, skrev han.

Nå, i Stockholm läste man brevet med förskräckelse, det var ett nytt vittnesbörd till alla andra om oro i Finland. Gustav III lät skicka det i avskrift till det högre militärbefälet och andra statliga befattningshavare i landsändan. Samuel Enander skyndade sig att protestera mot att hans källor på det sättet kunde sina, han kunde få svårigheter att i fortsättningen fullgöra denna viktiga del av postmästaresysslan, spionaget på folkstämningen.

Detta är en liten tidsbild från en postmästares vardag i 1700-talets svenska rike, på dess yttersta utpost i öster, vid den ryska gränsen. Den svenska posten i Finland under det sista århundradet före 1809 är faktiskt ett ytterst fängslande kapitel posthistoria. Fyllt av dramatik och spänning.

¹ Återfinns i sin helhet på sid 143.

Utsigt af Kongl. Gräntse Postkontoret vid Åbborfors.

N.C.E.

I själva verket började det på ryskt initiativ. Sedan ryssarna genom freden i Nystad lagt beslag på den svenska delen av Karelen med Viborg, vände de sig 1722 till svenska regeringen och föreslog att svenskarna skulle grunda ett svenskt postkontor just i Viborg, nu en rysk stad. Alltså ett postkontor av samma slag som Sverige sedan länge hade i Hamburg för att samla upp all post ute från Europa till Sverige.

Det ryska förslaget hänger ihop med att tsar Peter den store hyste den allra största beundran för det Sverige som han nyss besegrat och stympat. Han ansåg att den svenska administrationen var den bäst organiserade i Europa, och han försökte efterlikna den i sitt eget rike. Mitt under brinnande krig hade han skickat spioner till Sverige för att i hemlighet skriva av svenska lagar, författningar och instruktioner, som sedan översattes till ryska för att komma till användning. Nu gällde det att dra nytta av svensk administration för att sköta Rysslands postförbindelser med Europa, från Viborg över Finland till Stockholm och sedan vidare till Hamburg, där Sverige alltså redan hade ett postkontor.

Svenskarna tvekade, men till sist kom denna utpost i öster till stånd, fastän inte i Viborg utan till en början i Villmanstrand, som förenades med Fredrikshamn genom en nybyggd landsväg.

Det visade sig att ryssarna räknat rätt då de litade till den svenska posten. Redan efter ett par år var organisationen så väl trimmad att post från St. Petersburg till Hamburg gick fram på 15 dagar, medan det tog ett par dar längre tid att skicka den över Königsberg i Preussen via gränspost-

stationen i Memel. Efter några år flyttades den svenska poststationen till själva gränsen, till Taskula by, och efter gränsrevisionen 1743, efter »lilla ofreden», flyttades det igen till den nya gränsen vid Lill-Abborrfors. Där förblev det sedan till 1809.

Låt oss se hur man levde vid detta svenska postkontor längst i öster! Det vart småningom en ganska ansevärd anläggning, sedan en ny manbyggnad uppförts mot slutet av 1740-talet. I manbyggnaden fanns själva postkontoret i två små rum innanför salen, sedan fanns det rymliga utrymmen för postmästaren och ett gästrum för resande. Dessutom fanns det gott om ekonomibyggnader, stall, fähus och foderlada, vagns- och redskapslider, bryggghus och bagarstuga. Postmästaren var alltså också företagare inom jordbruket, hade en del av sin lön genom jord och bostad.

Fast naturligtvis var posttjänsten den viktigaste, och den hade många sidor. Man kan följa den i detalj i postmästarnas brev hem till Stockholm och i deras räkenskaper. Först själva den egentliga posttjänsten.

Den ordinarie posten från Ryssland kom en gång i veckan. Den vidarebefordrades efter sortering dels till Stockholm, dels till olika postkontor i Finland. Posten till Stockholm avgick från början en gång i veckan och småningom två gånger i veckan, tisdagar och lördagar, men då och då blev det nödvändigt med extra postturer. Ett stort bekymmer var att posten från orter i det inre av Finland, särskilt från Heinola och Kuopio, ofta nådde Lill-Abborrfors först på tisdagen, medan posten över gränsen avfärdats på måndagen, så att breven fick ligga och vänta en hel vecka. Ibland förmedlar postmästarens rapporter till de överordnade i Stockholm den spänning det varit att dröja med postbondens avfärd timme efter timme, i avvaktan på att post skulle nå fram från olika delar av postområdet.

Posten fördes fram av särskilda postbönder som fick skattelättnader och särskild betalning för sin tjänst. Postmästaren fick ofta inskrida för att stödja postbönderna, tex med en framställning om att de skulle slippa utföra vägarbete åt kronan, eftersom de då inte skulle hinna med postföringen.

Posten från Fredrikshamn på ryska sidan kom också med en postbonde. En liten episod från krigsutbrottet på sommaren 1788 visar hur det kunde gå till, samtidigt som den berättar om postmästarens trohet att hålla sig till regler och författningar. Det var ju så att Gustav III överfallit Ryssland med krig utan krigsförklaring, den kom först i efterhand. Postmästaren — det var den gången Carl F Holm — kunde konstatera att de svenska trupperna gått över gränsen och ryckt fram mot Fredrikshamn. Det hade han sett med egna ögon. Han hade hört rykten om att broarna längs vägen hade bränts. Men han hade inte fått någon order från Stockholm om att upphöra med postgången. Alltså måste posten gå i vanlig ordning, menade han. Han gjorde i ordning posten för expediering över gränsen (»till avgående alldeles

färdig», skriver han i sin rapport¹ om saken). Den ryske postföraren kom också på utsatt tid för att hämta post. Men nu vägrade postbonden att vända om mot Fredrikshamn. Han ville inte alls ta befattning med posten mera. Postförare hade han blivit på rysk befallning. Men han var själv bonde i Pyttis kyrkby mellan Lill-Abborrfors och Fredrikshamn. Nu hade de svenska trupperna redan passerat Pyttis, och då ansåg han sig åter vara svensk undersåte. Ja, han sade att han absolut inte vågade fara med postsäcken till Fredrikshamn, som var i rysk hand, eftersom han då som svensk kunde bli tillfångatagen, trodde han. Och tänk om den ryske postmästaren i Fredrikshamn vägrade att betala honom postlegan! Då stod han där med förlusten.

Carl F Holm fick försöka övertala honom. Till sist gav han med sig, sedan den svenske postmästaren högtidligen lovat att betala postlegan för den händelse ryssarna vägrade. Mannen gav sig av med posten, men efter några timmar var han tillbaka. Han hade upptäckt att alla broar var brända så att han inte kom vägen fram, och dessutom hade han blivit hejdad av den svenska militären i Kymmene. Befälhavaren för den svenska trupp som stod där, generalmajoren Karl Gustav Armfeldt, hade lovat åta sig att låta vidarebefordra posten till Fredrikshamn. Men postlegan hade han inte fått, och nu fick Carl F Holm betala honom för två och trekvarts mil fram och åter. Carl F Holm slutar sin rapport med att han är i stort beråd hur han skall göra om det kommer mer post från svenska sidan med adress till Ryssland . . .

Det var inte lätt att sköta ett gränspostkontor vid ett krigsutbrott, men Carl F Holm visar i sitt sätt att ta på saken att den tidens postfolk ansåg att posten gick före allt och att givna instruktioner skulle noga följas, vad som än hände längs vägen.

En annan svårighet var att postens omfång skiftade med snabba pulsslag. Då ryssarna på 1720-talet ivrade för att få i gång postföring genom Finland, var det för att vinna tid och för att utnyttja den svenska postens goda organisation: vägen genom Tyskland gick ju över många gränser med många formaliteter, med svenskarnas hjälp kom posten hela vägen från gränsen i Finland till Hamburg. Postmassan var också stor de första årtiondena, särskilt posten till Frankrike och England. Men så började posten i Preussen konkurrera med lägre taxor, och mer och mer post från Ryssland till Europa flöt den vägen. Postinkomsterna i Finland minskade. Så blev det krig i Europa, med Preussen och Ryssland i olika läger, och då upphörde all posttrafik över Memel och posten i Lill-Abborrfors ökade till väldiga mängder – och inkomsterna i samma takt. Det var hundratusentals daler silvermynt som dessa år flöt in i den svenska postkassan som ersättning för posten genom Finland. Betalningen skedde vanligen i postväxlar dragna på handelshuset Grill i Stockholm.

¹ Återfinns i sin helhet på sid 144.

Men i början av 1762 tog det plötsligt slut. Den gamla kejsarinnan Elisabeth dog och efterträddes av tsar Peter III, som omedelbart slöt fred med Preussen, och så flyttade posten snabbt till att gå över Memel igen. Det blev genast ganska tyst och stilla på postkontoret i Lill-Abborrfors.

Men inte många år. I maj 1766 kom plötsligt en postsäck från Ryssland med hundra brev adresserade till orter i Holland, Danmark och Norge. Och inte nog med det, dessutom kom det ett ytterst älskvärt brev från postdirektören i Viborg om att i fortsättningen all rysk post till Holland och Danmark – Norge skulle gå över Finland och Stockholm. Postmästaren var helt förvånad och anställde i sin rapport hem åtskilliga funderingar om vad som kunde ha skett. Ett sådant beslut kunde postdirektören på den ryska sidan inte fatta på egen hand. Det måste vara den nye ryske utrikesministern Nikita Panin, kejsarinnan Katarina II:s förtrogna, som fattat beslutet. Men vad kunde avsikten vara?

Några veckor senare vet postmästaren besked. Han har från St. Petersburg fått ett exemplar av den nya preussiska posttaxan. Det visar sig att tyskarna höjt postavgiften i Memel väsentligt. Det blev plötsligt lönande att skicka åtminstone en del av den ryska posten mot Europa genom Sverige.

Man kan lägga till att det hade skett en regimförändring i Stockholm. De av ryssarna hatade hattarna hade kastats ut ur regeringen, och mössorna, Rysslands vänner, hade trätt till, en regim som Nikita Panin litade på –

han hade själv med den ryske Stockholmsministern Ostermans mutkassor bidragit till regimförändringen i Stockholm.

Det dagliga besväret med postverksamheten var emellertid att hålla tiderna. Den normala vägen för postföringen från Lill-Abborrfors till Stockholm gick runt Bottenviken. För att hålla kontroll över färdhastigheten tryckte man i Stockholm upp särskilda Post-Pass, som de kallades, där kontrollstationerna på vägen mot ryska gränsen fanns angivna och poststationsföreståndarna på ort efter ort fick anteckna när posten passerat. Det var stationerna i Uppsala, Tierp, Älvkarleby, Gävle, Söderhamn, Hudiksvall, Sundsvall, Härnösand, Biestad, Umeå, Piteå, Luleå, Torneå, Uleå och Sankt Mickels. Det finns ganska många sådana Post-Pass bevarade i kanslikollegiets och Postverkets arkiv i Stockholm, med vederbörliga anteckningar, och man kan i detalj studera vad som förorsakat förseningar. På sommaren 1789 gick det särskilt fort: Gustav III låg vid armén i Finland och man gjorde särskilda ansträngningar för att få fram posten utan fördröjning. En postsäck, förseglad och med särskilda hemliga brev till kungen, lämnade Stockholm 15 augusti och var framme i Lill-Abborrfors redan den 22 augusti, nästa post lämnade Stockholm den 19 augusti och kom fram redan den 25 augusti.

Men ibland tog det lång tid, särskilt på vintern vid menföre och i vårbrytningen med översvämningar, förolyckade broar och bottenlösa vägar. I mars 1766 tog det exempelvis över sex veckor för en postsäck från Lill-Abborrfors att nå Stockholm.

Detta om den egentliga posttjänsten. Men så kom alla extra skickningar, ofta med högt uppsatta adressater. I maj 1758 kom t ex ett dyrbart emballerat paket från ryska sidan, adresserat till kanslipresidenten Anders Johan von Höpken. Enligt ett öppet följebrev kom det från den svenske ministern i Konstantinopel och innehöll dyrbar Mekkabalsam (ett medikament mot ormbett) för kung Adolf Fredriks behov. Postmästaren, som då hette Gustav Duncan, skrev ett särskilt brev till sina överordnade i Stockholm om saken.

Fastän vanligtvis var det inte medel mot ormbett utan något helt annat: kaggar med rysk kaviar. Det finns tjugtals med bekymrade brev om denna kaviar i postmästarnas brevväxling från olika årtionden av 1700-talet. Mottagarna var i flera fall de ryska ministrarna i Stockholm, Panin på 1750-talet, Osterman på 1760-talet, och då gällde det ofta stora kvantiteter, sannolikt avsedda att som gåvor smörja deras vänner bland mössorna. Men ibland är det kaviarkaggar för det svenska hovet eller för högt uppsatta svenska politiker. Kaviaren kom alltid under vintern, i en tid utan kylteknik kunde den inte fraktas någon annan årstid. Men man märker på postmästarnas omsorg om just dessa försändelser att det var en dyr vara.

Nå, posttjänsten var inte allt. Postmästaren i Lill-Abborrfors skulle föra noggranna liggare över alla som passerade gränsen, efter passkontroll. Utdrag ur liggaren sändes regelbundet till Stockholm på särskilda blanket-

ter. Man ville ha noga reda på vilka svenskar som begav sig till Ryssland, och vilka ryssar som kom över gränsen till Sverige. Det var närmast en polisiär uppgift.

Detsamma gäller om spiontjänsten. Vissa tider bröts brev och lästes, precis som vid det svenska postkontoret i Hamburg. Lika viktigt var att insamla uppgifter om ryska truppörelsen på andra sidan gränsen, om uppläggning av militära förråd och rustningar av olika slag. Postmästaren fick försiktigt fråga sig för hos alla som reste vägen förbi. Han hade också förtroliga meddelare på bägge sidor gränsen.

Lika viktigt som att spionera på ryska sidan var det att avlyssna folkstämningen på svenska sidan. Rykten och klagomål måste omedelbart rapporteras till Stockholm. Det var vad Samuel Enander gjorde i februari 1784, med ryktena om Gustav III:s förhandlingar med kejsarinnan Katarina II.

Samuel Enander var en trofast tjänare åt sin svenska överhet, nitisk och noggrann. Med företrädaren Gustav Duncan var det mera bekymmer. Han hade svårt att redovisa postinkomsterna, stod ofta i stor skuld till kronan, hotades rent av med polis och domstol.

Dessutom tog han ofta ledigt för att fara över gränsen till en gård han ägde i vad man kallade Svenska Karelen, den del av Karelen som kom under Ryssland genom Nystadsfreden. Trots de många resorna anade man inte i Stockholm att Gustav Duncan var dubbelspion, utom de rapporter han skickade till sina överordnade hemma rapporterade han också mot kontant ersättning till ryssarna. När man vet det, läser man hans flyhänta och underdåniga rapporter till kanslikollegiet i Stockholm, den tidens högsta postdirektion, med ett särskilt intresse.

Men sitt postarbete skötte han bra, trots svårigheterna med redovisningen. Han fick flera löneförhöjningar, och han höll efter sina postbönder och försökte hålla tider både med postsäckar och kaviarkaggar.

Dessa postmästare — som hade titeln postdirektörer — levde med pennen i hand. De skrev rapporter, de brevväxlade med sina kolleger i Lovisa och Borgå, Heinola och Kuopio i gemensamma praktiska angelägenheter. Ibland måste de skriva också till de ryska postmästarna i Fredrikshamn, Viborg och rent av St Petersburg. Gustav Duncan var mycket språkkunnig, behärskade fem språk, bland dem ryskan. Också Samuel Enander var språkkunnig och dessutom skrev han särdeles eleganta brev med sin flytande vackra handstil.

Det var en stor insats i det svenska postväsendets historia. Och mycket av vad dessa män skapade av postal rutin övertogs av storfurstendömet Finland 1809 och hade då redan sedan länge efterbildats i Ryssland. Att stå på post i öster var för dessa postmästare på ett självklart och enkelt sätt att vara förmedlare mellan öst och väst.